

Dr. Ljudevit Gaj.

(Spisal dr. Fr. L.)

Još Hrvatska ni propala,
Dok mi živimo;
Visoko se bude stala,
Kad ju zbudimo.

Gaj.

Da, kakor bi bil zrl v bodočnost, peval je Gaj o Hrvaški, trdno se nadejajoč, da se bode dvignila visoko, kadar bode vzbujena. Med buditelji pa je bil v prvi vrsti on sam — Gaj, kateremu je hvaležni hrvaški narod letos dne 27. septembra odkril spomenik v Krapini. »Visoko se bude stala!« Kako je pokazala zavest svojo, ko je postavila spomenik Kačiću v stolnem mestu, ko je izložila v istem mestu lepe pridelke domačega polja, domače pridnosti! Slaveč naposled Gaja, slavila je Hrvaška samo sebe.

Gaj ni znan samo med Hrvati, ampak tudi med Slovenci. Slovstvena zgodovina naša ne more prezreti tega imena. Zato je spodobno, da se z brati Hrvati tudi mi spominjamo narodnega buditelja, da ga poslavimo, da mu po skromnih močeh postavimo mal spomenik v znamenje istinitega spoštovanja.

Porodil se je Ljudevit Gaj v Krapini na Hrvaškem dne 8. julija l. 1809. Že kraj sam je bil ugoden dečkovemu razvoju, ker je tu živahno gibanje, ker se tukaj dotika s hrvaškim narodom nekoliko še slovenski. In zagorsko ljud-

stvo — je sicer revno, pa je dobro. Ljudevit je bil iz imovite hiše. Imel je preblago, jako razumno mater. Sam je pripovedoval pozneje, kako ga je učila ljubiti svojega bližnjega, svoj narod, ne z besedo, ampak z dejanjem. Videl je kot otrok, kako so hodili mimo rodne hiše ubogi kmetje z dela, lačni, bosí, na pol nagi. Zlasti v onih letih je bilo hudo, ko je trla ljudi še lakota (n. pr. l. 1817.). A v hiši dobrih Gajevih roditeljev se je tedaj vsak dan nasitilo 20 do 30 lačnih siromakov. Podoba blage matere, ki je delila revežem kuhane jedi in kruha, vtisnila se je sinu globoko v spomin. Pripovedovala je ob takih prilikah sinku, da je ljudstvo revno inlačno, ker je zapuščeno, ker ga nihče ne pouči v domačem jeziku. Ako bi se pa narod mogel učiti iz knjig v materinskem jeziku, ako bi duševno napredoval, tedaj bi tudi znal pridobiti si več in bolje porabiti svoje moči. Ta nauk materin je navduševal še moža, da je delal za knjigo domačo. »Knjiga, knjiga za narod, na narodnem jeziku!« to mu je zvenelo vedno v ušesih in odmevalo v srcu. (»Vienac«, 1891, št. 39. str. 623, 624.)

V gimnazijo je šel v Varaždin in tam dovršil pet razredov. Tukaj je spisal v

latinskem jeziku razpravo: »De anti-quitate arcis et oppidi Krapina«. Hotel je dati spis v tisek, a zagrebška cenzura mu ni dovolila tega, češ, ne spodobi se, da bi dijak dajal spise v tisek. Da je pisal latinsko, ne moremo se čuditi, ako pomislimo, da je bilo tedaj po šolah vse latinsko in pa nemško. Drugi humanitetni razred (po naše šesto šolo) je dovršil v Karlovcu, kamor je nekdanj prihajalo tudi mnogo Slovencev. Tukaj je spisal in izdal l. 1826. nemško zgodovinsko razpravo z naslovom: »Die Schlösser bei Krapina, nebst einem Anhang in botanischer Hinsicht«. Istega leta je objavil tudi več hrvaških pesmij in prevodov, dokaz, da mu je bila na srečo domača knjiga. Ta dela nam kažejo, da se je Gaj zgodaj zavedal svojega poklica, pa tudi zgodaj deloval. Kako krepak opomin mladim možem, naj ne zakopljejo močij v prah vsakdanjih opravil, ampak naj uporabljajo vse sile v prosep domovine!

Gaj je bil neutrudljiv. Že prihodnje leto (1828.) je nabiral gradiva za zgodovino Hrvaške, Slavonske in Dalmacije in imel ta namen vedno pred očmi.

Filozofične študije (po naše sedmo in osmo šolo) je dovršil v l. 1828. in 1829. na graškem vseučilišču in sicer z odliko. Bavil se je tukaj pridno z estetiko in z zgodovino, pa tudi nabiral je gradiva za hrvaško zgodovino. »Joanej« v Gradcu, ta krasni deželni zavod, je bil Gaju za njegovo delo v vsestransko korist. — Odločil se je za pravoslovje in se ga šel učiti v Budapešto. Tu je obiskoval vseučilišče v l. 1829.—1831. in dovršil učenje. V tem času ga je zanimalo zlasti vprašanje o hrvaškem in v obče slovanskem pravopisu, pa tudi zbirko za domačo zgodovino je množil pridno in hodil v ogrski muzej, da bi našel podatkov.

Kako je takrat gorela v Gaju domovinska ljubezen in kako je bila delavna, o tem je pričal tudi sloveči Fran Kurelac, ko mu je govoril nagrobni govor. Prav Gaj ga je vzbudil za narodno delo, on mu je vnetil domovinsko ljubezen in mu pokazal pot, po kateri naj hodi.

Velevažno za Gajev razvoj pa je bilo v Budapešti občevanje s slavnim pesnikom »Slávy dcery«, Janom Kollárjem, Slovakom po rodu, a luteranom po veri. Kollár je znal divno govoriti in je očaroval mlade poslušalce in tovariše. »Bilo nam je, kakor bi nam usta namazal z medom«, pravil je Kurelac pozneje. Vsekako je Kollár močno deloval na Gaja, njegove vere pa menda ni kratil.

Tu bi bilo umestno, da bi segel globlje v zgodovino jugoslovanskega slovstva in čitateljem razvil vsaj jedno stran njeno, namreč zgodovino našega pravopisa. Bilo bi pa preobširno, ako bi se hotel ozreti na vse posameznosti. Le glavne stvari si predočimo!

Naši očetje, stari Slovani, so poznali dva pravopisa, oziroma dvojno abecedo: cirilico in glagolico. Prva se imenuje po sv. Cirilu in se je razširila jako daleč. Se dandanes rabijo nekoliko oglašeno cirilico (azbuko) Rusi in Srbi. Ko so začeli v 16. stoletju Trubar, tovariši in nasledniki pisati v tedanji slovenščini, niso se poprijeli nekdanje abecede, ampak rabili latinico po nemškem vzgledu; za šumevce so si sestavili po dva in dva soglasnika: zh = č, fh = š, sh = ž. Ta pravopis se imenuje »bohoričica« po Bohoriču, ki je spisal prvo slovensko slovnico. Treba priznati, da je bil gledé na tedanji čas — dasi sam na sebi nedostaten — oni pravopis dokaj dober in je družil Slovence z romanskimi narodi. Vendar vé vsakdo, ki je Slovenec po rodu in pazi na izgovarjanje, da v bohoričici ni vseh

znakov za naše samoglasnike. Zato so sprožili mnogi željo, da bi Slovani, ki rabijo latinico, pomnožili črke po azbukicirilici. Že Popovič (Jan. Žiga, r. 1705, u. 1774) jo je gojil, zlasti pa jo je prav

kreepko izrazil Kopitar. Ker so se lotili abecednega vprašanja tudi drugi vneti rodoljubi, poprijel se ga je s skrbjo slavni Metelko, sestavil poseben alfabet na podlagi latinice in ga uporabil v

Dr. Ljudevit Gaj.

Oprsni kip Ivana Rendića na spomeniku v Krapini.

svoji slovenski slovnici »Lehrgebäude der slovenischen Sprache« (l. 1825.).

Dasi so mnogi pozdravili z veseljem novo abecedo, ustavili so se ji tudi veljavni nasprotniki. Vsaka novost si pridobi le polagoma priznanje; nova

abeceda pa seže globoko v kulturno stanje in delovanje narodovo, v šole, urade in med posameznike. Prišlo je na svetlo v metelčici nekaj knjig okoli l. 1830., a splošno se nikakor ni mogla udomaćiti.

Na Hrvaškem je bila še večja zmešnjava, nego na Slovenskem. Pisatelji, ki so bili Lahom sosedje ali znanci, zavijali so jo po laško, drugi pa po nemško ali po ogrsko. Tako je bila Hrvaška razdeljena celó po pravopisu.

Kakor Slovenci, tako so tudi Hrvati poskušali že v preteklem stoletju napraviti si dosleden in popoln pravopis. Tako n. pr. zlasti znani Jambrešić, ki je v svojem besednjaku leta 1742. predlagal preprostejši pravopis, a žal, še sam ni bil v tem dosleden. Razne načrte so delali i drugi, kakor Budinić, Vitezović, Beljković, Gjorgjić in drugi. (»Vienac«, 1891, str. 616). Pa vsi ti poskusi so bili brezuspešni.

Kopitar je dopisoval i veljavnim Hrvatom, da bi se dogovoril o jednotnem pravopisu. Za azbuko se ni vnel, Čehi in Poljaki pa, pišoči z latinico, niso čutili nujne potrebe, da bi sami ustanovili vseslovanski pravopis. Zato se tudi učeni Dobrovsky ni dal pregovoriti, da bi sestavil nov pravopis. Metelčici je bil sicer Kopitar prijazen, a vendar mu ni bila povsem po volji in tudi izprevideti je moral kmalu, da se ne bode obdržala.

Sedaj nam ni več nerazumljivo, zakaj se je tudi naš Gaj jel zanimati za to vprašanje. Prav zgodovinsko preiskovanje ga je opomnilo, da je Hrvatom za slovstveni napredek živo in nujno potreben jednoten pravopis. In 21letni mladenič je imel razuma in poguma dovolj, da se je lotil dela. Pa s kakim uspehom!

L. 1830. izide knjižica, pisana nemško in hrvaško (v kajkavskem narečju): »Kratka osnova horvatsko-slovenskoga pravopisa, poleg mudro-ljubnih, narodnih i prigospodarnih temeljev i zrokov.« Vu Budimu l. 1830. Ta knjižica je velevažna.

Da je imel Gajev pravopis več sreče kakor prejšnji poskusi, tega je vzrok seveda najbolj pravopis sam, pa tudi tedanja dóba hrvaškega napredovanja. Gaj sam pravi, da se je oziral v svojem delu na modroslovne, narodne in gospodarske (ekonomijske) razloge. Prvo pravilo mu je bilo: Toliko znamenj, kolikor različnih glasov. Ni pametno spajati »dva slova kao treće«. Zato je napravil znamenja: č, ž, š, g, d, ņ, ĩ; ni pa spoznal glasnika é, niti samoglasnega r. Tako je ravnal po modroslovnem pravilu, naj se elementi ali prvine ne množé brez potrebe. Narodnih ozirov se je dobro zavedal Gaj. Upal je, da se bodo tako približali Hrvatje drugim Jugoslovanom, češ, sprejeli bodo pravopis i Slavonci, Dalmatinci, Štajerci, Kranjci i Korošci. In temu dostavlja: »Samo takvem načinom smemo se nadeati, da nekda ves veliki slavenski jezik iz vseh svojih različnostih vu čvetera glavna narečja skupztegnul se bude, kojeh slovstva na jake stupe izobraženosti i zvučenosti duha ter slovstvene složnosti vuprta, občinsko vseh Slavencev blago budeju.« In kdo ne vidi, da je ta pravopis prirejen tudi po gospodarstvenem načelu, da treba prostor rabiti varčno. Novi pravopis je v tisku toliko ožji od starega, da se prihrani pri najstih polah cela pola papirja. (»Vienac« *ibid.*). Ker so se takrat Slovani sploh in Jugoslovani še posebej vzbujali in urno šli na delo, pozdravili so mnogi rodoljubi ta pravopis kot ugoden pomoček za jednost v pisavi in za napredovanje narodnega slovstva.

Zato je štel Gajev pravopis — gajica — kmalu dokaj prijatelj; pa tudi nasprotniki so se oglasili. Znani Babukić ga je prvi rabil v izdaji Kačićevi (1831. do 1836.) A Gaj sam, je-li kaj pisal in

praktično utrjeval svojo osnovo? L. 1835. je začel izdajati časopis »Novine Horvatzke« z nedeljsko prilogo: »Daniza Horvatzka, Slavonzka y Dalmatinzka«, torej kakor vidi čitatelj, v prejšnjem in ne v svojem pravopisu. Zakaj? Bal se je nasprotovanja, bal se je škoditi listu.

Kmalu pa so ga nekateri grajali, zakaj ne piše v novem pravopisu. Gaj se je polagoma udal nagovarjanju prijateljev, popravil nekoliko svoj prejšnji pravopis, natisnil nekatere stvari v novem pravopisu že leta 1835.; l. 1836. pa je bil novi pravopis tudi jedini in dosledni v Gajevem glasilu. H krati se je poprijel urednik namestu dosedanje kajkavščine — štokavščine, ki je obveljala v hrvaški knjigi in je sedaj pravo hrvaško književno narečje, književni jezik. Tako odločni in pomenljivi premembi v tako kratkem času!

Ta prememba je bila važna tudi za Slovence. Kdo ni že slišal o naši »abecedni vojski?« G. prof. Jos. Marn jo je popisal na drobno v »Jezičniku« (IX. leto; Metelko itd. str. 13. nasl.). Metelčica se je borila z bohoričico, tudi »dajničica« je bila prišla na dan: bilo je dobrote preveč, za slovstvo je bilo to kvarno. Sicer je bohoričica imela še največ prijateljev, a zdelo se je vendar, da se hode morala umakniti boljši pisavi. V 17. št. »Novice« l. 1844. že piše Bleiweis: »Od več strani, in iz vsih krajev, kjer se naše ‚Novice‘ beró, nam iskrene želje in krepke opominjevanja doné, de bi mi več sestavkov v ‚Novicah‘ z ilirskim pravopisam pisali, kteriga nekteri tudi občno-slavjanskiga imenovati začenjajo; ker se med Slavjani, ki z latinskimi čerkami pišejo, od dne do dne bolj razširja in ako se ga ravno sedaj vsi ne služijo, ga vunder vsi izobraženi poznajo... Kar mene vtiče,

jest ta pravopis sadajni dôbi in potrebam Slavjanov za narbolj permerniga spoznati moram, ne samo zavoljo njegoviga obraza in njegove ličnosti, ampak tudi zavoljo lahkiga naučenja in razširjenja... Zato mi Slovenci, kviško in tako vgodno naprej iti nemoremo, kakor bi želeti bilo, ker še zmiraj z jezikoslovnostjo preveč opraviti imamo, ker vsak svojo misel pristrastno trdi in tedaj edinosti ni.« Vendar je Bleiweis ravnal previdno, počasi. V 2. letniku »Novice« nahajamo še stari pravopis poleg novega, v 3. l. (1845.) je le še nekoliko sestavkov s starim pravopisom in v 4. vlada že nova abeceda, takšna, kakor jo pišemo sedaj. In »Novice« so kazale pot tudi drugim knjigam: gajica je obveljala med Slovenci. Nič niso zmogli ugovori Kopitarjevi, tudi ne pomisleki zaradi mnogih strešic nad črkami: Kopitar je umrl preje (1844.), predno je videl popolno zmago gajice.

Do te dôbe nas najbolj zanima delovanje Gajevo. Zato si ogledamo lahko le ob kratkem njegovo poznejše življenje. V januarju l. 1831. je prisegel kot notar, l. 1833. pa se je mudil dalje na Dunaju in se bavil s slovstvenim delovanjem. Omenili smo že, da je jel izdajati l. 1835. »Horvatzke novine«; te je premenil naslednje leto v »Ilirske narodne novine«. Hotel je s tem imenom družiti vse Jugoslovane. Ime »Ilirija« in »Iliri« je odmevalo takrat med Jugoslovani in tudi Slovenci so se vneli za ilirstvo. A l. 1848. se je zasukala dotedanja smer, ilirstvo je ponehalo.

Da bi deloval slobodno, ustanovil je tudi svojo tiskarno. A sam odslej ni pisal mnogo, rajši je govoril. Napisal je sicer »Dogodivštino Ilirije«, a ni je objavil. L. 1848. je branil kot goreč zagovornik svojo domovino v Zagrebu in na Dunaju, tudi je bil na čelu

deputacije, ki je šla k cesarju. A potem se je odtegnil javnemu delovanju in živel v miru do svoje smrti. Umrl je dne 20. aprila l. 1872. v 63. letu starosti.

Malo je mož, kateri bi bili tako krepko pospešili razvoj jugoslovanstva, kakor

Gaj. Zato je imé njegovo častito v njegovi ožji domovini, pa tudi Slovenci izrekamo s hvaležnostjo imé dr. Ljudevita Gaja. Mladini naši pa bodi vzgled pravega navdušenja za vzore, vzgled nepremagljive pridnosti!

Si, Deus, Te homines nossent!

z svetnega hrupa se mnogokrat sam
V goščavo napotim, kjer dviga se hram.
Na steni v svetišču očara me slika,
Izdolben napis nad podobo svetnika:
Si, Deus, Te homines nossent!¹⁾

Viharja sem zemskega, srčnega prost,
Strmim na podobo jedini tu gost.
Vzbudi se spomin mi nekdanje krivice,
Izvabijo slôva mi solze na lice:
Si, Deus, Te homines nossent!

Po sreči človeško srcé hrepení,
A v svetu nesrečne jaz gledam ljudi,
Bogova zlatá in mesá sta jim v čisli;
Moj duh se jih v hramu spominja in misli:
Si, Deus, Te homines nossent!

A. M.

Grad — življenje.

edár te v dolu, sivi grad,
Za cvetnimi motrím kostanji,
V srcé mi sili tajen jad,
Spomini se budé nekdanji . . .

Zatrt je prejšnje slave kras,
Oglodal čas ti je zidine,
Ponosne plemkinje obraz
Ne gleda več z visoke line.

Od daleč gledáš na raván,
Mogočno gledáš v dol na cvetje,
In vrt obkroža te prostrán,
Na vrtu krili mladoletje.

Utihnil je veselja smeh,
Iz strun glasóv ne vabi rôka;
Po grajskem vrtu mnogo leh
Zakrila gošča je visoka.

A zdi se mi, da sam stojèč
O prejšnjih snivaš časih davnih,
Nazaj si onih dnij želèč,
Ko bil svedòk si bojev slavnih.

Kostanje boža vetra hlad,
Nikjer, nikjer ni čuti glasa. —
Življenje prešlo zdiš se, grad,
Spominov polno — a brez krasa.

Kedár zamišljena te jaz
Za cvetnimi motrím kostanji,
Temà mi lega na obraz,
Spomini se budé nekdanji . . .

Gorislava.

¹⁾ Ko bi te, o Bog, ljudje poznali!

